

KÉP – SZÖVEG – MENTÁLIS KÉP

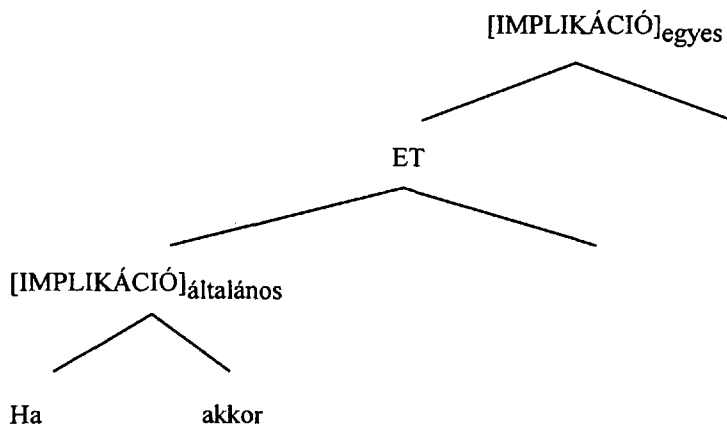
BÉKÉSI IMRE

Ebben a cikkben a kép Walt Disney: *Micky Mouse* című rajzfilmjének egy villanásnyi részlete, a szöveg Karinthy Frigyesnek e villanásnyi filmrészletről szóló írása (Karinthy: 1981.). A mentális kép a jelen cikknek – az előző két kategóriával összefüggő – tárgya, és adalék kíván lenni PETŐFI S. JÁNOS 'mentális kép'-éhez (PETŐFI: 1991. 13).

A mentális képről (jele: $\underline{Re}$) előzetesen annyit, hogy egyik oldala a szóban forgó relátum (jele: Re) felépítésével analóg, másik oldala pedig a relátumra vonatkozó aktuális értelem (jele: S_r), amely az – ugyancsak a szóban forgó – relátumra vonatkozó 'értelem' szabály-/konvenciórendszere (jele: S_d) elvárásának eleget tesz.

A cikk Karinthy Frigyes alábbi szövegrészletét azzal a szándékkal elemzi, hogy a mentális kép ÁLTALÁNOS TUDÁS komponenseit az író saját, EGYEDI TUDÁS komponenseivel egyazon szerkezeten belül írja le. Ehhez az általános tudáskomponenseket 'implikációk'-nak tekinti, s feltételes mondatok formájában (*Ha...*, *akkor...*) adja meg; az általános és az egyes implikációk kiindulás szerkezeti összefüggését az ET szimbólum reprezentálja az (I) ábrán. (Ezt a megoldást PETŐFI S. JÁNOSnak köszönhetem, ő javasolta a kettős szillogizmus néven bevezetett elvi jelentésszerkezethez (BÉKÉSI: 1991. 38—54)).

(I)

1. Szillogizmusok és entimémák a szövegben

A szillogizmus a 'rendszer' kategóriája, vagyis a fentiek értelmében az [S_d]-hez tartozik, az entiméma a 'használat'-é: az [S_r] kategóriája (BÉKÉSI: 1997., EYSENCK—KEANE: 1997.).

Ez a leegyszerűsítés arra a tapasztalatra épül, amely szerint a szillogizmusra (illetőleg elvi sorrendi típusaira) a maga teljességében a használat csak ritkán tart igényt. Ha mégis – miként az alább elemzendő szövegegységben –, akkor általa egy adott kontextusban az író egy sor entimémát alkalmazhat, azaz hiányos szillogizmusok tételeit, konklúzióját képes az olvasóval felidézteni. Ezt a kérdéskört szeretném a Karinthy-szövegrészlet elemzésével felvázolni. Karinthy alábbi szövegrészletének kétmondatnyi szegmentuma (9—10) azért tanulságos, mert szerkezetének főbb komponensei egy alakilag teljes szillogizmus lépéseit követik; továbbá azért, mert az alábbi részlet lezáró helyzetű alanyi tömbjének megengedő mellékmondata (*bár szalad*) a 'kettős szillogizmus' egyes implicit tételeit az olvasóval rekonstruáltatja. Itt tehát az entimémák jelentésszerkezeti helyét és szerepét kell reprezentálnunk.

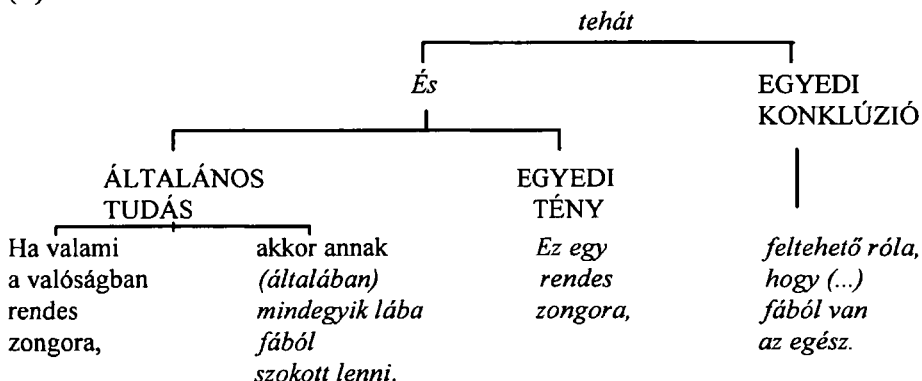
A teljes szillogizmusra épülő szövegszerkezeti egység:

„9... általában a zongorának mindegyik lába fából szokott lenni. 10És ez egy rendes zongora, tehát feltehető róla, hogy bár szalad, fából van az egész.”

A Karinthy-idézet két szövegmondata – ha kihagyjuk belőle a *bár szalad* propozíciót – a szillogizmus legismertebb sorrendjének, az (F – G, G – H, F – H)-nak a teljes használata, méghozzá a relációk (ÉS, TEHÁT) jelölésével együtt (I ábra). Tekintsük át előbb tételek szerint tagolva, (ahol a 'nagy premisszát' ha \ akkor – formában jelenítjük meg!) (II ábra)

- Ha *p*, akkor *q* Ha valami a valóságban rendes zongora, akkor annak (általában) mindegyik lába fából szokott lenni.
p Ez egy rendes zongora.
q TEHÁT: feltehető róla, hogy (...) fából van az egész.

(II)

2. A szöveg

E kiemelt és előrebocsátott teljes szillogizmus után ismerkedjünk meg a szöveggörnyezettel is. A teljes szövegmű az *Idomított világ* című gyűjteményes kötetben található. (A részlet 13 szövegmondatra tagolódik.)

„1Egy villanó részletet idézek – a Miki-rajzok szédítő ötletzuhatagában észre se vette talán a közönség: egy pillanat volt az egész.

2Hangszerek futnak, bosszút állani Mikiért, akit kidobott a gazda, mert szerenádot adott. 3Öreg hegedűk, csellók, trombiták szaladnak hosszú sorban.

4És köztük egy zongora.

5Három lábán fut persze, billentyű-fogsorát vicсорítva. 6De még ehhez képest is feltűnően biceg. 7Jobban odanézek – hát kiderül a bicegés oka.

8A zongora egyik lába fából van.

9Értsék meg: általában a zongorának mindegyik lába fából szokott lenni. 10És ez egy rendes zongora, tehát feltehető róla, hogy bár szalad, fából van az egész. 11De ha játék, legyen játék – az a körülmény, hogy egy zongorának mind a három lába fából szokott lenni, nem veheti el a zongorának azt a jogát, amit más élőlények élveznek, hogy műlábat hordjon, ha neki úgy tetszik: ő nem tehet róla, őt nem lehet azért megrövidíteni, kizárni az élők sorából, hogy véletlenül a műlábat is fából szokták csinálni. 12Ezt a vendéglábat, ami bele van illesztve, úgy kell tehát értelmezni, hogy a zongorának, azonkívül, hogy mind a három lába fából van, ezek között van ezúttal egy fából való faláb is, hogy részvétet és megértést keltsen szívünkben a kedves, öreg rokkant zongora iránt.

13Ebből az egy részletből meg lehet érteni Miki egész világát.”

A teljes Karinthy-idézetben – mint minden írói szövegben – sok-sok entiméma van; itt azonban csupán azzal foglalkoztunk, amely a kiemelt szegmenumban a teljes szillogizmus keretén belül szerepel.

E n t i m é m á k r e k o n s t r u á l á s a

... feltehető róla, hogy bár szalad, fából van az egész.

A kurzivált szövegrészletben, azaz közelebbről csupán a megengedő összetett mondat előtagjában (*szalad*) egy következtetés TÉNYbeli előtagja jelenik meg; az olvasót a *bár* kötőszó olyan interpretációra készíti, amely során rekonstruálnia kell a TÉNYhez rendelhető ÁLTALÁNOS TUDÁS-t (Apr*), valamint a belőle és az explicit TÉNYből levonható EGYEDI KONKLÚZIÓ-t (Aq*):

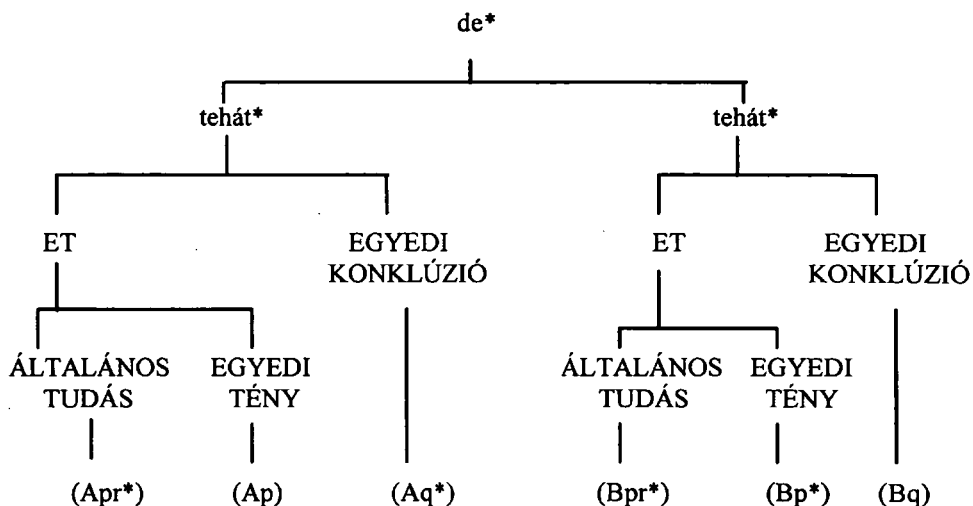
(Ap) /Ez a zongora/ *szalad*.

(Apr*) Ha valami szalad, akkor az (általában) nem lehet fából.

(Aq*) /Ennek a zongorának/ nem volna szabad fából lennie.

A *bár szaladban a bár* kötőszó arra való, hogy az olvasót már előre figyelmeztesse, hogy a levonható konklúzióval szemben ellentétes tartalmú kijelentés fog következni: (Aq*) ... nem volna szabad fából lennie, de (Bq) *fából van az egész*. A megengedő összetett mondat főmondatának jelében (Bq) a B az ellentét elhelyezkedését reprezentálja (azt tudniillik, hogy utótag), a q pedig azt, hogy nyelvileg kifejezett konklúziója egy második szillogisztikus következtetésnek. (III ábra)

(III)

Ha valami szalad,
akkor az (általában)
nem lehet fából.

Ez a zongora
bár szalad

Ennek a zongorának
nem volna szabad fából
lennie.

fából van az egész

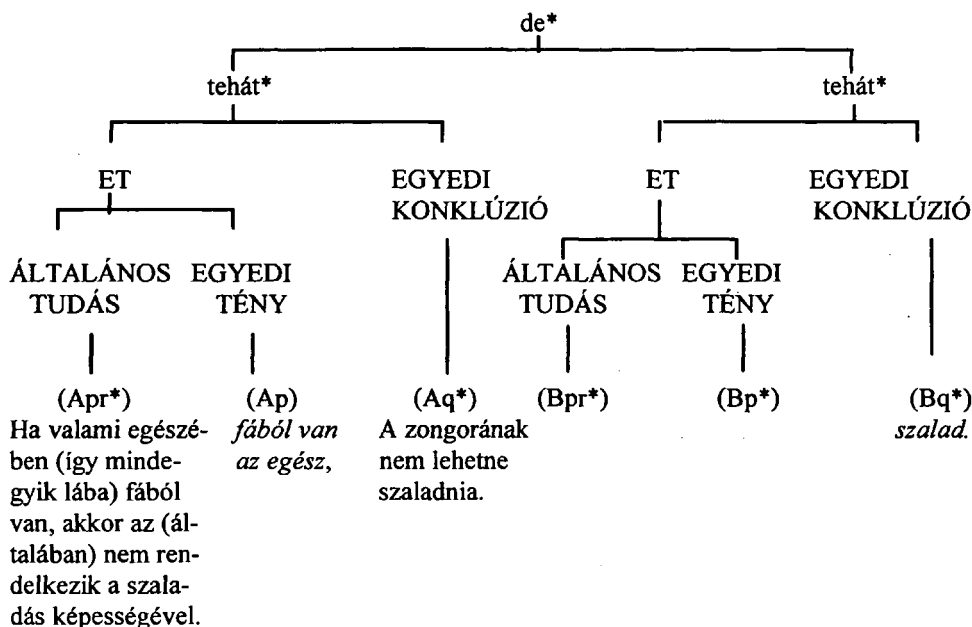
A (III) ábrán rekonstruálható a (Bp*) és – vele együtt – a (Bpr*), ennek végiggondolását azonban meghagyom e cikk tisztelt olvasóinak. Kutatásmódszertani szempontból fontosabb tanulsággal járhat a megengedő viszonyt alkotó két propozíció felcserélhetőségének vizsgálata. Tudniillik – elvileg – lehetne a *fából van az egész* kijelentés is az első szillogizmus következtetési alapja: *bár fából van az egész, szalad*. Ebből az explicit előtagból a *bár* készítésére az olvasó az alábbi implicit tagokat rekonstruálná:

(Apr*) Ha valami egészében (így mindegyik lába) fából van, akkor az (általában) nem rendelkezik a szaladás képességével.

(Ap) *fából van az egész*.

(Aq*) A zongorának nem lehetne szaladnia.

A *bár* kötőszó ebben a sorrendi változatban arra hívna fel az olvasó figyelmét, hogy a levonható konklúzióval szemben ellentétes tartalmú kijelentés fog következni: (Aq*) ... nem lehetne szaladnia, de (Bq) *szalad*. Az ilyen sorrendű megengedő összetett mondat jelentésszerkezete elvileg ugyanaz, mint az eredeti sorrendű megengedése volt. (IV ábra) (IV)

A (III) és a (IV) ábra összehasonlításából kitűnik, hogy az elvileg azonos jelentésszerkezet két sorrendi variánsa közül Karinthy idézett szövegében csakis az első valósulhatott meg. A szövegegész humorának fő vonala ugyanis nem a valóságban élettelen tárgyak megszemélyesítésére épít, hanem a zongora szokásos anyagi mivoltának (fából való létének) e l t ú l z á s á r a: ez a zongora oly mértékben fából van, hogy még a falába is fából van.

3. A mentális kép általános, valamint egyes komponensei

Az értelmezésnek ez a lehetősége minden filmnézőnek rendelkezésére áll. A zongora fából való léte nem valamiféle rejtett szaktudás (mint például adott zongora páncéltökés vagy fatökés típusa), hanem közismeret tárgya. Hasonlóképpen lehetett közismeret tárgya – legalábbis Karinthy korában – a müláb fából készült volta, vagyis – anyagi érintkezés / azonosság folytán – a filmnézők fejében a müláb anyaga éppúgy felidézhetette a zongora testének anyagára vonatkozó tudását, miként a zongora anyaga a müláb anyagára vonatkozó tudást.

E két valóságdarabra vonatkozó anyagtudásnak kell egyazon fejben egymásra vonatkozólag felidéződnie, hogy a rokkantság groteszk foka jöhessen létre: a *fából való faláb*. (Miként „A hagymát is hagymával eszem”-kijelentés a *Hyppolit, a lakáj* című filmben; hiszen az *eszik* valamit valamivel széttagolása éppen arra való, hogy a megkülönböztetésre legyen lehetőség. Hasonló – csak enyhébb – a népmesékben a *csupán kenyert eszik* széttagolása: *héját belével*.)

Kérdés azonban, hogy az átlagos néző fejében – csupán a látott filmrészlet hatására – felidéződik-e a kétféle valóságdarabra vonatkozó tudás. Az átlagos néző számára ugyanis egy egyszerűbb következtetés is felkínálkozik. Ha valakinek mülába / falába / vendéglába van, akkor attól különösen nagy áldozat a (valakiért való) futás. És a rokkant, falábú zongora is fut – bosszút állni – barátjáért. Futásával tehát különösen nagy áldozatot hoz, nagyfokú együttérzést vált ki a nézőből önmaga – s barátsága révén – barátja iránt is az öreg zongora.

Az egyedibb, valamint az általánosabbnak tekinthető értelmezés és viszonyulás mögött általános komponense a mentális képnek:

Ha a történet hőseivel a (mindig ellenszenves) hatalom méltatlanul bánik, akkor a (mindig rokonszenves) hősért a barátai bosszút állni indulnak. A hős iránti rokonszenvet a barátai iránt érezhető rokonszenv foka (is) növeli. Ha a barát rokkant, vagyis olyan, akitől nem várható el a futás, és mégis fut, az a barát – s így általa a hős is – még rokonszenvesebb. Ha pedig oly elesett, hogy még a falába is faláb, „részvétet és megértést kelt” szívünkben a kedves, öreg rokkant zongora iránt. A mentális képnek ez a komponense azonban – valószínűleg – csak az íróé, s szövegének hatására alakul ki az olvasóban is.

4. A szöveg explicitása: a tagmondatviszonyok részletezése

Az előzőekben kiemelt két értelmezés más-más irányt követ. A ‘nem kellene futnia, mégis fut’-értelem azonos irányba tart / halad / fut az eseményekkel; a néző ettől kezdve azon is izgulhat, hogy kitarson, nehogy széthulljon a nagy futásban a rozzant faláb.

Karinthy értelmezése viszont megállítja a cselekményt. [Az olvasók] „Értsék meg” a ‘fából való faláb’ költői győzelmét a konvenciók és az anyag fölött. S hogy meg is érthessék ezt az ideát, az író a lehető legteljesebb mértékig *e x p l i k á l j a* a konklúzióhoz vezető gondolatmenetet. Kötőszókkal jelöli a ‘viszonyok viszonyait’ (BÉKÉSI: 1990. 23), a tagmondat-alárendelést a harmadik mélységszintig igénybe veszi. (V ábra)

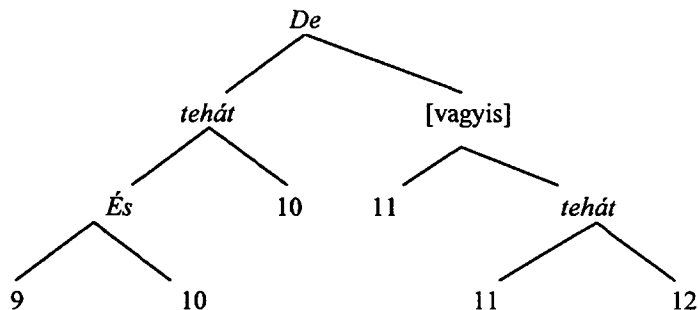
(Jelmagyarázat. A számok a főmondati szerepű mondategységeket, a háromszögek általában a mondategységeket képviselik. A melléktömbök, mint például (t), (h) a ‘mondatbevezetős csoport’-nak: (CP) felelnek meg (KENESEI: 1992. 889).

9Értsék meg: általában a zongorának mindegyik lába fából szokott lenni. 10És ez egy rendes zongora, tehát feltehető róla, hogy bár szalad, fából van az egész. 11De ha játék, legyen játék – az a körülmény, hogy egy zongorának mind a három lába fából szokott lenni, nem veheti el a zongorának azt a jogát, amit más élőlények élveznek, hogy mülábat hordjon, ha neki úgy tetszik: ő nem tehet róla, őt nem lehet azért megrövidíteni, kizárni

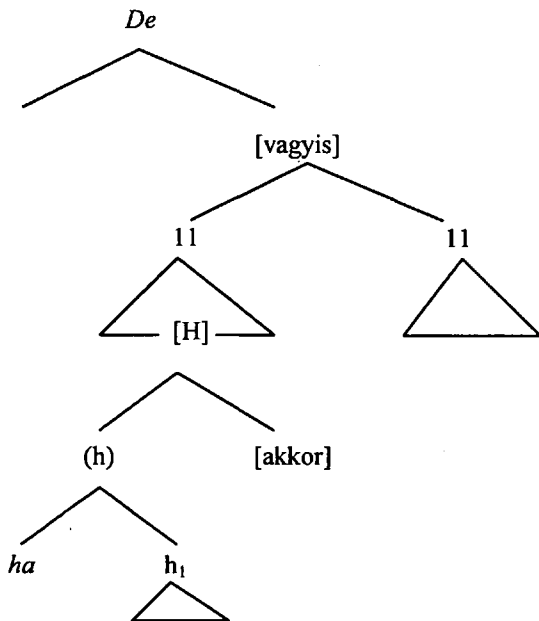
az élők sorából, hogy véletlenül a mülábat is fából szokták csinálni. 12Ezt a vendéglábat, ami bele van illesztve, úgy kell tehát értelmezni, hogy a zongorának, azonkívül, hogy mind a három lába fából van, ezek között van ezúttal egy fából való faláb is, hogy részvétet és megértést keltsen szívünkben a kedves, öreg rokkant zongora iránt.

(V)

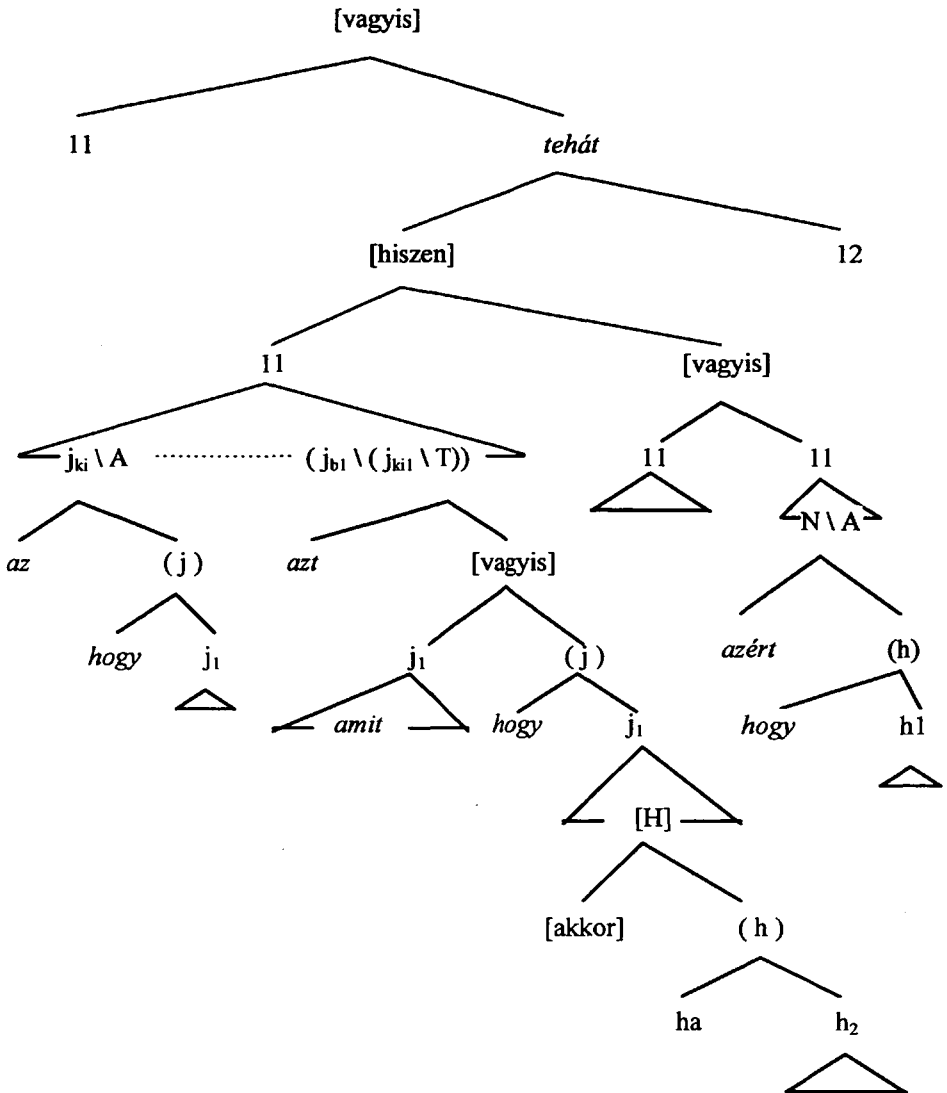

(VI)

11De ha játék, legyen játék [vagyis] (...) az a körülmény, (...) nem veheti el a zongorának (...) a jogát, (...)

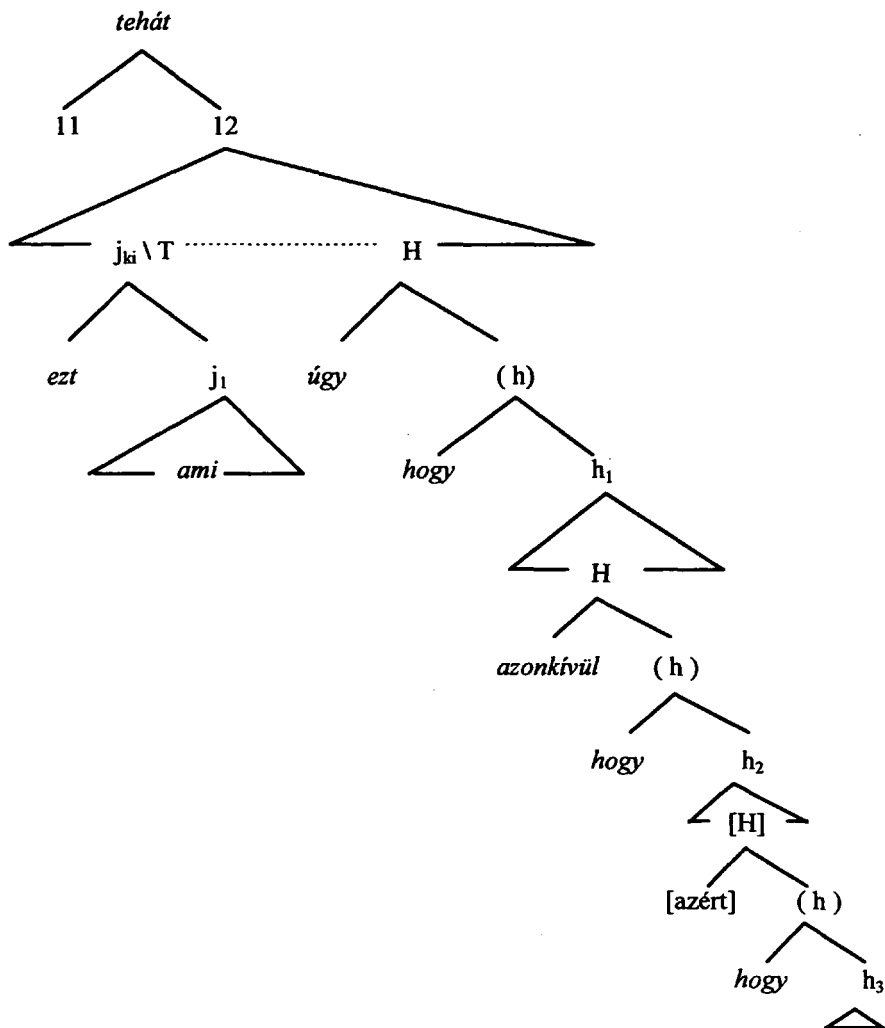
11 De ha játék, legyen játék – az a körülmény, hogy egy zongorának mind a három lába fából szokott lenni, nem veheti el a zongorának azt a jogát, amit más élőlények élveznek, hogy műlábat hordjon, ha neki úgy tetszik: ő nem tehet róla, őt nem lehet azért megrövidíteni, kizárni az élők sorából, hogy véletlenül a műlábat is fából szokták csinálni.

(VIII)

12Ezt a vendéglábat, ami bele van illesztve, úgy kell tehát értelmezni, hogy a zongorának, azonkívül, hogy mind a három lába fából van, ezek között van ezúttal egy fából való faláb is, hogy részvétet és megértést keltsen szívünkben a kedves, öreg rokkant zongora iránt.

5. Összegzés

Nem akarom eltúlozni az (V), (VI), (VII) és (VIII) séma tanulságait, de annyit azért megkockáztathatunk, hogy az explicit komplex gondolatok legalkalmasabb szintaktikai közege a tagmondat-viszonyítás.

Irodalomjegyzék

BÉKÉSI Imre:

1990. Az ellentétes és a kauzális viszonyok szerkezetalkotó összefüggése. In: *Szemiotikai szövegtan 1.* 23. JGYTF Kiadó, Szeged.

1991. A kettős szillogizmus. In: *Szemiotikai szövegtan 2.* 38—54. JGYTF Kiadó, Szeged.

1997. Szillogizmus és entiméma. In: *Szöveg és stílus.* Szabó Zoltán köszöntése (szerk. PÉNTEK János) 50—54. Kolozsvár.

EYSENCK, M. W. — KEANE, M. T.:

1997. *Kognitív pszichológia.* 461—471. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

KARINTHY Frigyes:

1981. Karinth Frigyes: MIKI (Egy nagy humoristáról) című írása 1931. január 25-én jelent meg a Pesti Naplóban: ... *hálából és hódolatból, amiért megnevetettél a rejtett és elnyomott félelmek és bűnök és szorongások börtönében, „alsó tudatom” mélyén is, Miki, te elevenné vált jókedve egy rosszkedvű világgal dacoló egészséges képzeletnek.* In: *Idomított világ* 1. k. 305-6., Szépirodalmi Kiadó, 1981. Az idézett részlet az öt részre tagoló hatoldalmi szöveg befejező részéből van.

KENESEI István:

1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: *Strukturális magyar nyelvtan* (szerk: KIEFER Ferenc) 533—713, 889. Akadémiai Kiadó, Budapest.

PETŐFI S. János:

1991. A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása. In: *Szemiotikai szövegtan 2.* 7—37. JGYTF Kiadó, Szeged.

PICTURE – TEXT – MENTAL PICTURE

IMRE BÉKÉSI

In the present paper *picture* is a flash from a Mickey Mouse cartoon by Walt Disney, *text* is by Frigyes Karinty written about this cartoon. The object of the paper is the *mental picture* based on JÁNOS PETŐFI S.'s conception of „mental picture”.

The idea of the author is to analyse Frigyes Karinthy's text in a way that the general knowledge components of the mental picture are described in the same structure with the author's own components of his particular knowledge. To this end components of the general knowledge are regarded as „implications" given in the form of conditional sentences (if ... when ...), the starting structural interdependences of the general and particular implications are represented in Fig. (I.) by the symbol ET.

